

I N T E R V J U

MARKO KRAVOS

Po potrošniški pijanosti poslednjih petnajst let Zahod spet odkriva vrednote, ki slonijo na širokem in zavestnem pojmovanju kulture. Postsocialistična družba v Sloveniji, kot tudi drugod v vzhodni Evropi, povzdiguje tržno gospodarstvo tudi v umetnosti, rezultat pa se kaže v padanju kulturne ponudbe. Nekoč je družba večino slovenskih pesnikov štčila, obsodbe vredne izjeme so bile politične narave, ne pa ekonomske. Kako se kot slovenski pesnik v »zahodnem« Trstu počutis v preseku teh dveh tendenc?

Marko: Predvsem je treba tej dvodomni, obmejni sceni dodati še tretji ambient, ki me dnevno še najbolj določa. To so okoliščine in dogajanje med Slovenci v Italiji, manjšinski ribnik. V tem ribniku je vse manj vode in kolikor je je, je postana. V njem bi morale plavati ribe, da bi bile ljudem z enega in drugega brega v veselje. Pogoji v njem pa so po meri dvoživk, po domače žab!

Da bi t.im. zahod drugače upošteval kulturo, ustvarjalnost? Mogoče politika, stranke, ki upajo, da jim bo kultura proizvedla novo idejo, ideologijo, s katero bodo potem spet ribarile v vsej svoji moči. Samo vase zagledano gospodarstvo tega konca Evrope pa rado vidi predvsem televiznika z opranimi možgani ali računalniškega zasvojenca. Zapira si oči pred velikimi, tudi etičnimi vprašanji človeštva. Intelektualca je osamila pred računalnikom in ga napaja z informacijskimi transfuzijami.

Res je seveda, da je čutiti v določeni plasti inteligence nemir in potrebo po javnem nastopu. Morda jih/nas je strah pred razkrojem družbe, ki sloni na papirnatih vrednostih in na prividni realnosti. To nas žene v razne združbe in nastope, ki res ustvarjajo videz, kot da se je kaj premaknilo. Pa kakšno politično moč ima to? Intelektualci še za ceno svojega dela ne vemo. In delodajalci, ekonomija, finančni fičfiriči so veseli, če jim jemo drobtine z roke.

Še na kraj pameti mi ne pride, da bi Zahod enačil z njegovimi političnimi in bogsigavedi katerimi ustanovami. Potreba po kulturi se pri nas izraža skozi neuradne kanale, tudi obrobne, nekako v zraku je čutiti voljo in potrebo po novem humanizmu. Je v Sloveniji kaj drugače?

Marko: V Sloveniji je bil odnos do ustvarjalca – prav, recimo mu kar posplošeno pesnik – drugačen ne samo zaradi socializma in njegovih lepotilnih manir, ampak zaradi njegove tradicionalne vloge pri narodni emancipaciji. Zdaj tega ni več tudi po zaslugi »pesnikov« samih, ki so zajahali politiko kot Krpan svojo kobilico. Cesar Janez in minister Gregor jih seveda komaj še prenašata, na vsem osvobojenem Dunaju jih nihče več ne jemlje prav resno.

Seveda je tudi logično, da se še ne čisto dorašla kobilica ne pusti molsti. In zato je literat, umetnik prepuščen na milost in nemilost tržni logiki.

Prav bi bilo, da bi v malem slovenskem biotopu le ohranili do ustvarjalnih ljudi in njihovega dela odnos, ki ne bi bil vezan le na dnevno ceno in njihovo spretnost pri marketingu, čeprav nekaj tega nikomur ne škodi. Seveda morajo zrasti ustrezne, slovenskim meram prilagojene strukture, ki bodo ustvarjalno delo znale vrednotiti. Državna topla greda n.pr. je morda potrebna za nekaj osnovnih nacionalnih inštitucij, za vse drugo pa bi morale biti predvidene čim manj zbirokratizirane oblike »napajanja«, ki bi ga omogočala ustrezna stimulatívna zakonodaja: fondacije, agencije za plasma ustvarjalnosti, sponzorstvo, marketinški servisi. Nekaj umetnikov,

zanesenih samohodcev, bi si Slovenci res morali privoščiti in jim omogočiti samoza-vestno, brezskrbno delo.

Slovensko meščanstvo je bilo nekoč prepričano, da je edina podpora umetniškimi in sploh kulturnim pobudam jamstvo za uspešnejše samopotrjevanje tudi z vidika gospodarske rasti. Bila je to svojevrsna etika meščanskega liberalizma, ki je slonela na pragmatični viziji skupne in postopne rasti celotne družbe kot pogoj za usklajen kapitalistični razvoj. Kaj s tega zornega kota počenja danes meščanstvo v Sloveniji ter v Trstu in Gorici?

Marko: Ne vem, kako je bilo z meščanstvom v osrednjem slovenskem prostoru pred mojo »ero«. Za Trst pred prvo svetovno vojno seveda to drži – pomislimo samo na Narodni dom – Balkan. Pri tem ne gre spregledovati tudi tedanjih mednarodnih povezav, strategije našega meščanstva, ki si je uspešno omislilo tako južnoslovanski kot panslovanski okvir za svoj razvoj in prodor.

Tega celinska Slovenija ni imela v tako izraziti meri, najbrž ni bila tako izpostavljena, ni bila prisiljena v brezobzirno kompetitivnost s tujimi ambicijami, kot se je to dogajalo v pristaniškem mestu. V zadnjih nekaj letih pa je njen srednji sloj zlezal kot ovca v zahodno slepo črevo (prej nekoč je nemčuril, potem se je unitariziral in balkanil). Zdaj je pri tem lovljenju zahodnoevropskega kapitalizma za rep res kar precej izgubil, v kulturi n.pr. policentrični kulturni koncept. Ta koncept je do nedavnega omogočal enakomerno ustvarjalno poseljenost slovenskega prostora in podeželju odmerjal vlogo, ki mu šele novejši pogledi na dinamiko v družbi znajo določiti pravo vrednost.

Naše meščanstvo v Trstu danes? Ne vem, če si bo kdaj opomoglo od fašističnega razlaščenja in onemogočanja in od povojne socialpopulistične – levičarske emarginacije. Pa saj je tudi v širnem svetu ta srednji sloj, ti mu praviš meščanstvo, prava sirota. Moč ima oligarhija, morda bi ji lahko rekli plutokracija, ki pa plava na mokrih vodah borznih vrednosti, na špekulacijah. To so elite vseh vrst, jari ljudje, ki ne čutijo odgovornosti ali kakršnihkoli vezi do družbenega zaledja, slovenstva, kulture ali česa podobnega. Perspektiva okolja jim ni mar.

Ali to pomeni, da sploh nimamo ekonomske vizije in nas obdaja le kratkovidna logika trgovca s »štacuno«?

Marko: Res, nobene perspektive ne iščejo. Pa saj je tudi družbeno tkivo že tako načeto, da jim navidez res ne ostane veliko drugega kot hlastati po sprotnem dobičku.

Kaže, da je to stara tržaška bolezen, ta kramarska mentaliteta. Že Verovšek v tržaškem Narodnem domu pred prvo vojno je bil »preveč drag«, uglednim upraviteljem se je zdelo škoda denarja za njegovo plačo, čeprav je v gledališču igral, režiral, bil direktor in umetniški vodja obenem, verjetno je še listke prodajal. Tudi so mu očitali, da je njegov repertoar preveč zahteven za široke množice, ki bi polnile dvorano/blagajno le ob burkah in kiču. (A podobno se usaja tudi Ivan Cankar glede tedanje Ljubljane.) V Trstu, slovenskem Trstu, pa je isti čas doživljala Jadranska banka – to je bila kar prava multinacionalna investicijska banka, neverjetno ekspanzijo. Se pravi, da denarja ni manjkalo, le za duhovno kulturo, za umetnost ga je bilo škoda, ker ta ne prinaša hitrih profitov in moči... Tako na čelu bank kot v vodstvih političnih in kulturnih organizacij slovenskega Trsta so bili vedno isti ljudje, kultur-

niki in ustvarjalci niso imeli besede. Tak je bil Trst na začetku stoletja, ko se je še bohotil.

Kaj je danes, čutimo vsi, ki ustvarjamo duhovne vrednosti: kurja slepota. Kaj bo jutri? Če ne bo čas kmalu pometel s narodnjaško elito, kakršno imamo zdaj po večini (ali je vsaj najbolj gospodovalna in – »večna«), če ne bomo presegli amaterizma in samozvanstva v njej, če ne bo tudi inteligenca kdaj odigrala svoje vloge, vzpostavila vsaj minimum legitimitete v politiki (v skupnih, javnih zadevah) in tako ljudem povrnila občutek, da je naša družba odprta in na tanko stkana, pa tudi prožna in dinamična – potem tudi nobenega jutri ne bo več!

Kako dolge, klobasaste stavke niza človek pri teh rečeh. Najbrž zaradi skrajnega nelagodja. – Saj jih v tej mali združbi imam vse po svoje rad, te svoje rojake brate, potrebni so vsaj zaradi števila. Pa kaj, ko jim je tako naporno najti družbeni smisel! Pri nas je vse tako statično, kot mrlič na parah. Med ljudmi pa je še veliko prizadetosti in ljubezni do našega skupinskega osebkca, le razdrobljeno je vse in pride v javnosti težko do veljave, ker se »narod« zvečine ne dogaja več v senci naših (po)krovnih inštitucij. Te seveda krčevito nadzorujejo predvsem občila, da bi ja ne bilo preveč očitno, kako malo živih in življenjskih stvari še pokrivajo.

Vendar je »družbeni smisel«, kot praviš, prav v kulturi šel rakovo pot: v petdesetih letih so v Sloveniji poudarjali umetnost za »široke ljudske sloje«, danes pa nekateri zahtevajo »domačijskost«, nekoč je bil intelektualcalec s svojim strokovnim pristopom že po svoji naravi nezanesljiv in zato nevaren, danes povzdigujejo amaterizem in zanesenjaštvo. Nekoč so umetnike delili po ideologiji, danes po udeležbi na takem ali drugačnem »forumu«. V čem je razlika in ali je za ustvarjalnost sploh pomemben političen okvir, v katerem se giblje?

Marko: To se je dogajalo vedno v imenu naroda, kot vemo iz Cankarja: politični utilitarizem, večkrat cepljen na kako mesijansko idejo. Seveda ni prav, da te skušajo privezati k takim ali drugačnim jaslim, a tako gredo stvari med ljudmi. Odkar se svet vrti, skušajo kmetje natikati tovorni živinci povodce.

Seveda sem nestrpen do takih politikantskih nagibov in ravnanja, ko te skušajo kam pripreči. To je pač strankarija. Lahko se ji pustiš ali ne. Te skušnjave so se umetnikom vedno postavljale. Vsekakor mislim, da je zrela politika dolžna omogočiti perspektivo, delovne pogoje in družbeno integriranost tako sodobni umetnosti kot čisti znanosti in kar je še takih duhovin.

Seveda veš, da govorim s »pločnika«, tako kot velik del ustvarjalcev pri nas: v tej nepreskrbljenosti pa sem se znašel tako zaradi kramarske mentalitete, ki živi iz rok v usta, kot zaradi svoje politične razpuščenosti, ko sem skušal biti zvest in zavezan predvsem svojemu cehu.

– Včasih me je popadla tudi misel, da kje kupčkajo s celo manjšino v Italiji in da so za tem kakšni tajni protokoli, po katerih bi nas bilo treba spraviti pod preprogo, nas zreducirati na folkloro; morda v zameno za drugo manjšino, za istrski »paket«?

A brez patosa rečeno: tako, brez službe in obvez, se počutim kar olajšanega. Tudi zato, ker lahko še za kilo ali dve shujšam in si medtem... pišem pravljice.

Kljub priseganju na tržno gospodarstvo pa se pesniki in pisatelji vendarle še vedno tiščijo društva pisateljev, ki je za zahodno družbo težko razumljiv pojem. Česa se pravzaprav pesniki in pisatelji bojijo?

Ali jih mora res nekdo stanovsko ščititi ali pa naj bodo tudi oni prepuščeni tržnemu vetru?

Marko: Ne. Vloge takih stanovskih organizacij, kot je Društvo slovenskih pisateljev, pa jaz ne bi podcenjeval. Skladno s svojo nacionalno težo, s svojo zgodovinsko izkušnjo in s svojo današnjo pogreznjenostjo v čas in geografijo Evrope smo si Slovenci pač razvili svoje inštrumente, ki nam pomagajo ohranjati in razvijati attribute naše (samo)zavesti.

Prav nič me ne mika gola uspešnost in sprotno potrjevanje na trgu tako miniaturnega kulturnega ambienta, kakršen je slovenski – gledano načelno in globalno. Tržnost je v takih pogojih zvečine pristajanje na mediokriteto, na že preizkušene obrazce, konjunkturne vsebine, domiselne embalaže in podobne komercialne trike.

Morda sem prestar, a nekaj zdravega tradicionalizma v odnosu do inštitucij je še v meni. Navezan sem na naše Društvo, čeprav ga je zaneslo kdaj v vode, ki so bile kalne od spolitiziranosti. Zadnji čas pa, se mi zdi, se je spet poprijelo stanovskih problemov in osnovnega smisla, ki je ta, da drži ljudi skupaj in jih navaja, da se kljub individualizmu zavzamejo glede skupnih stvari, ne samo sindikalistično, tudi reprezentativno, glede plasmaja ipd.

Res je, da je za umetnika v tržno malem slovenskem prostoru težko živeti. Stroški so izredno visoki, naklade majhne, cene nore. Kako si je mogoče predstavljati tržno umetnost v še manjšem prostoru, kjer živijo Slovenci v Italiji? Ali je smiselno govoriti o »knjigi, ki jo je treba predvsem prodati«? Ali to pomeni, da je umetnost Slovencev v Italiji že sama po sebi zapisana polomu in da je edini izhod podporna politika, na katero nihče več ne prisega?

Marko: Ah, še vedno vztrajaš pri tej ekonomičnosti vsake stvari na tem svetu! Pa saj veš, da imam pajčevino v žepu, pa da se glede tega skušam sprijazniti. Saj sem ti že razložil, da je najvažnejše, da razvije človek svoje talente in da te dobrine potem (ker talenti so bili v antiki denar) krožijo med ljudmi. Za kreativnost pa je potreben predvsem mir (beri: minimalna preskrbljenost), če že ne latinski otium, ki diši že po nezasišani brezskrbnosti.

Ivan: Latinski otium je zelo cenil tudi Puškin.

Marko: ...in Lev Nikolajevič se je tudi poživžgal na konvencije, družbene obzire in kruhoborstvo, ker je bil grof. Puškin je prav tako imel plemiško pozicijo, ki mu je omogočala, da je živel za čast in literaturo. Slovenci imamo pač svojo ušivo danost, v majhnem ambientu pa bi moralo biti vsaj glede trajnejših vrednosti vsaka stvar bolj na očeh in bolj smotrno izrabljena.

Danes pač ima bik rogove drugje kot takrat, ko je družba živela na dveh bregovih, na bregu bede in bregu bogastva. Danes bi bika prijeli za rogove, če bi se spraševali o tem, kakšne možnosti imata posameznik in neka skupnost, da ohranita svojo duhovno integriteto. – Glede na razmere med Slovenci v Italiji, morda pa tudi tam čez, na mesečni strani Alp, bi tako izpostavil nekaj osnovnih sredstev za preživetje te vrste:

Se ti zdi prav, da do nas ne seže signal niti prvega niti drugega niti nobenega slovenskega televizijskega kanala? Je ta »ekonomizacija« smiselna, tudi če se na

videz res ne spleča vzdrževati oddajnikov za borih 70 do 100 tisoč ljudi? Imamo zastarele, nezadostne in z osebjem skoraj neopremljene knjižnice: se res ne spleča več! Knjižarne se posvečajo največ šolski knjigi...

Tiskamo in izdajamo še vedno knjige: se res ne spleča priti z njimi med bralno občinstvo, kupce, ker je prebivalstvo razpršeno prek hribov in dolin? Čemu jih še izdajamo potem, zaradi videza? Če nikomur ne služijo. To s tržno logiko je marsikdaj sprenevedanje, ki prav lahko Slovence na poti v Evropo razosebi.

Kako da ni v celem zamejstvu niti ene galerije s profesionalizirano dejavnostjo? Pa je med osrednjo in zamejsko likovno družino okrog 1000 umetnikov. Kaj se ti grejo, naj se s svojimi platni oblačijo, če nimajo struktur, da bi svoje delo spravili v obtok, ga izpostavili kritiki, tržni logiki!? In tako na koncertnem, glasbenem področju, v družbenih znanostih. Saj niti minimalno ustrezno opremljene dvorane za tovrstne dejavnosti nimamo!

Vic je v tem, da nihče ne daje prave vrednosti stvarim, ki so trajnejše in za človekovo potešenost in dobro počutje potrebnejše.

Kakšno produktivno in tržno vrednost imajo potemtaka raztepane slovenske mačke in psi?

Ali drugače rečeno: čemu slovenske šole z zasebnim glasbenim šolstvom vred, slovenski mediji, slovenska ljubiteljska društva in šport, če ni nobene perspektive, da bi se kdaj pririnjili tudi v vrhunsko znanost in umetnost in dostojno utirali perspektivo slovenske identitete v svojem sosodstvu? Biti doma v svetu. Izpostavljati v njem svojo gibkost in zvestobo obenem, ker že nimamo številčne moči ali naftnih polj. – Tako pa bomo vsak čas postali endemski lišaj v predalpskem rezervatu ali folklorni pirh na evropski velikonočni mizi.

Če že moram priti do vrha, ali ne bi bilo bolje, ko bi se kar naravnost požvižgal na Slovenijo in svoje delo poskušal plasirati v Italijo. Ali smo za to sposobni, ali imamo za to kadre, ali je to dobra izbira in ali smo sploh »tržni«?

Marko: Najprej dajva pomesti s tem »trgom«: imenujmo to raje javnost ali civilna družba. V njej je treba poudarjati pomen in vrednost duhovne ustvarjalnosti. Pa slovenska politika, se res preverja »na trgu«? Za zamejsko politiko bi prisegel, da ne. Določa si svojo vrednost, in pika. Pri tem me nič ne gane, da naši politiki zvečine opravljajo ta svoj poklic ob drugih zaposlitvenih kritjih: v šoli, v medijih, v svobodnih poklicih. Zato pa je videti njihovo prizadevanje največkrat kar precej amatersko, voluntaristično! Nepoklicno, blago rečeno.

Požvižgati se na Slovenijo? Mislim, da sem del slovenske srenje, brez teh tal ne znam in ne morem.. Eno je formalni državni zakon, Kreonov zakon, drugo je narek duha, Antigonin zakon. Moje poslanstvo v obmejnem prostoru je (kot takega ga večkrat precej patetično čutim na plečih), da svojo individualnost, svojo duhovno bit »plasiram« v svetu; in res imam kar nekaj priložnosti in privzetih lastnosti, da bi lahko zastopal to našo skupno kožo recimo v Italiji: pa zato so potrebne minimalne profesionalne strukture: založba, galerija, koncertna agencija, revija, internetne povezave in ponudbe: skratka, menadžment, sodobna tehnika in marketinški prijemi tudi za neblagovne menjave.

Ivan: Tudi to je trg, ali vsaj pogoj zanj!

Marko: Sam, kot striček Marko, nimam ne sredstev ne pravne in javne legiti-

macije, ki bi mi omogočala verodostojno nastopanje/zastopanje navzven. – In tako je vsa naša umetniška in znanstvena dejavnost sprivatizirana, neintegrirana, brez naslova in imena.

Revščina, v katero smo tudi po zaslugi naših krovnih narodnjaških ustanov pririnili, res sili naše umetnike – najprej glasbenike in likovnike, pa tudi že književnike, da si iščejo potrditev in resonančni prostor zunaj (na žalost pa tudi že mimo) slovenskega ambienta: Renato Quaglia, Ivan Tavčar (pisateljski soimenjak, ki objavlja le v italijanščini), Miha Obit, Tatjana Rojc. Še vedno se imajo za delček slovenskega sveta, ne morejo zatajiti svoje identitete v sebi, obenem pa ne vidijo druge možnosti, kot da objavljajo v italijanskem okolju. Pri tem njihov slovenski izvor, ki se izpričuje z dvojezičnimi objavami, v osrednji Italiji zadnji čas s simpatijo sprejemajo. V publicistiki in znanosti je tega še več, recimo Jože Pirjevec, Mitja Volčič, tudi ti, Ivan, si kot priznan rusist na tej listi. Zakaj nimamo minimalnih svilenih niti, ki bi ob delu teh ustvarjalcev tkale tkanino, ki bi bila vsem v prid in ponos! Na levi, na desni, v osredju in obrobju. Z amaterizmom, ki zdaj prevladuje v naših logih, ne bomo daleč prišli.

Za duha je potreben prostor, širok, meje tega prostora pa se ne merijo z vzporedniki in poldnevnik, temveč s samozavestjo, kar žal prevečkrat enačimo s samozadostnostjo. Brez samozavesti pa ni identitete, brez identitete ni Slovencev v Italiji. Biti človek kulture pomeni, da se svojemu delu ne boš odpovedal. Iskal boš drugačen prostor (primerov je več), ki te bo morda oddaljeval od slovenstva, vendar te bo drugače potrjeval. Kdo je temu prostoru koristnejši? Slovenec brez samozavesti ali osebnost, ki se ne bo izražala zgolj skozi kategorije slovenstva? Ali nimaš občutka, da je vse to načrtno speljano: če se prav mi, pri nas in v Sloveniji, poživžgamo na kulturno rast posameznika, pomeni, da to počenjamo zato, da bi bil ta posameznik (in z njim skupnost) obvladljiv. Zdi se mi, da je v tem, žal, železna logika.

Marko: Lepo si to razložil, jaz pa sem ti že v dosedanjih odgovorih dal veliko polen na ta ogenj.

Samozavesten postane človek, če začuti, da se njegovo delo vpleta v premišljeno zasnovo, v zgodovinsko tkanje včerajšnjega dne z jutrišnjim. In predvsem bi se rad počutil človeka, tudi ustvarjalec je navsezadnje le človek, na svojem doma. Zdi se mi, da nas prevečkrat obide občutek razlaščenosti. Biti doma, sprejet in smiseln v svojem prostoru in času, to je klima, to so tla tudi za motivacijo in ambicije v ustvarjanju. To je Itaka, s katere se lahko Odisej vedno znova odpravlja na svoje plobe v neznano. Kozmopolitizem pa je danes Sahara.

Posameznikov, individualcev nas je v informatiki družbi veliko in preveč. Nekaj bomo morali postoriti tudi za naš humani ekosistem, da bomo preživeli in ne dokončno shizofreno izviseli v lastni votlini. Posvetiti se bomo morali bolj naši skupinski konstituciji, razvijati otroško sproščenost in veselje do družabne igre, ki ji pravimo tudi življenje v skupnosti, ringaraja zgodovine. Goli razum nas danes žene n.pr. v goli ekonomizem, o čemer sva že govorila, cenena razčustvovanost pa v avanturizem in zanesenjaštvo, ki se kmalu sesede v gluhi provincializem in mračnjaštvo. – Pri tem svojem abstraktnem modrovanju imam v mislih tako individualni kot nacionalni osebek.

Ozračje se je v Trstu spremenilo, občinska uprava vlaga v kul-

turne dobrine, ni pa nujno, da vpraša slovenske inštitucije za pomoč ali nasvet. Odloča kar sama, obide uradne kanale in se povezuje s Slovencem-posameznikom. Odlična poteza, nedvomno, ki pa vendarle kaže na našo nesposobnost, da bi ovrednotili tisto ali tiste, ki res nekaj veljajo. Razen Rebule in Pahorja že dolga leta ne vemo kaj ponujati. Ali se pri njiju dveh res vse konča? Ali inštitucije res utripajo v sozvočju s časom in ali res vedo, kaj se pri nas dogaja?

Marko: Italijanski Trst se ozira za svojim zaledjem: saj je živel mimo njega (kdaj odkrito tudi proti njemu) vsaj osemdeset let. Sedaj se je ozrl v jutrišnjo geografijo in išče, če je to mesto sploh še vrisano na zemljevidu srednje Evrope. Slovenci bi se morali počutiti v istem loncu, ne v tistem »melting potu«, topilniku, pač pa v domačem loncu, kjer se kuha mineštra. Recimo, da smo grah. Lahko ostanemo grah, pristrčno okrogel in zelen, obenem pa s svojo okusnostjo in redilnostjo prispevamo k tečnosti hrane, ki bo na naših krožnikih. Tako preprosto si to predstavljam.

Seveda je treba nastopati kot grah in ne kot zmlata moka. Za to pa je potreben tudi usposobljen in motiviran menadžerski sloj, ki bo z modernimi prijemi preverjal zanimivost našega duhovnega proizvoda, ustreznost embalaže in po potrebi prilagodil ponudbo potrebam in povpraševanju v določenem okolju. To je tako elementarno, Watson!

Uveljavila nas ne bosta gola politika in diplomacija, ki frontalno nekam rineta (v to smo investirali Slovenci v Italiji po vojni vse svoje upe in energije), pač pa usklajeno nastopanje, ki bo upoštevalo tudi okuse, stereotipe in »alergije« oz. predsodke ambienta, ki ga želimo »osvojiti«, bolje rečeno, v njem uveljaviti svojo domovinsko pravico.

...
(Hej, dragi Ivan, nič me ne sprašuješ o sedanjih razmerjih med održavljeno slovensko matico in nami, ki brstimo za njenimi mejami! Si se tudi ti že izselil v večji, mednarodni prostor? Sta se nam res trebuh in srce Slovenije tako odtujila, da se drobni prsti na nogi niti ne upamo kaj pripomniti o stvareh, ki se tičejo našega skupnega narodnega telesa?)

Pa se ne čudim: saj ni kanalov, po katerih bi dotekale informacije iz matice k nam in v obratno smer. Prav tako ni domišljenih inštitucionaliziranih oblik, ki bi nam omogočale, da izrazimo svoje poglede in interese vsaj v kulturi!

Kar praviš, je res, vendar ne pozablaj, da je skupnost Slovencev v Italiji od vedno bila objekt, zdaj v rokah enih, zdaj v rokah drugih. Ljudje v »zamejstvu« ne bežijo od »slovenstva« (izrabljena, s stereotipi nabita beseda in zato brez pravega pomena!), pač pa od sprotnega in nenehnega določanja njihove vloge in uporabnosti. To »opomenjanje od zunaj«, predvsem s slovenske strani, povzroča skoraj toliko asimilantov kot pritisk z druge strani. Slovenci v »matični domovini« (spet beseda, čudna, starinska, včasih celo fašistoidna) berejo na tvoji vizitki zgolj besedo »zamejec« in ti določajo vrednost (zdaj pozitivno, zdaj negativno), ti pa si lahko pesnik ali mizar, znanstvenik ali smetar, poštenjak ali baraba, idiot ali inteligentna oseba, vse se topi v istem »melting potu« (pa smo že spet tam, kot vidiš!), ki se mu pravi »zamejstvo«. Kako naj človek sploh vzdrži ob takem odtujevanju? Ne vzdrži in beži.

Marko: K sreči se ta odtujenost med nami in osrednjim, matičnim prostorom dogaja na ravni inštitucij, državnih trendov tako »pozicije« kot opozicije. Med ljudmi tam čez pa je veliko senzibilnih dušic. Vsekakor pa sodobna družba, moderen narod stopa skozi zgodovino predvsem v obujkih inštitucij, na žalost.

Res, medijski mrk v eno in drugo smer (saj niti Dela v Trstu ne moreš kupiti; če ga naročiš, ga dobiš dan kasneje, čeprav smo samo 90 km daleč), ignoriranje Slovencev preko meja Slovenije v šolskih programih in kar je še podobnih lukenj, nam daje občutek, da smo v slepem črevu. O tem bi morala zastaviti svoje moči in svoj vpliv naša politika, če bi se le oblikovala kot skupno predstavninstvo Slovencev v Italiji in se ukvarjala z realnimi, osnovnimi problemi. Pri tem pa seveda pometala tudi po lastni hiši: spogledati bi se morala n.pr. z vse večjo nacionalno spremešnostjo v družinah in društvih, na naših šolah; z vprašanjem funkcionalnosti slovenskega jezika: kratkovidno je jahati le na ugledu in uveljavljanju slovenščine v javnosti, v celem zamejstvu pa n.pr. nimamo niti enega lektorja. Spet ekonomizacija, ki vodi v duhovno siromašenje, v odtujitev od osrednje jezikovne rabe. Po drugi strani pa si ta naš kurnik zaradi slepe ideološke polarizacije privošči tako razsipavanje energij in sredstev, kot je na področju kulture luksuz dveh slovenskih glasbenih šol, dveh otroških revij, sedaj se baje snuje tudi že drugi dnevnik! – Če to ni »zamejstvo« v najslabšem pomenu besede!

Kako vzdržati? Včasih je edina rešitev, da se takemu samospraševanju kar izogneš. Delati in verjeti je treba, da neka bit, neka identiteta včasih samo ponikne – saj smo na kraških tleh! – da se ne bo čisto porazgubila v peščinah onesnaženega morja.

Osebnost me zaposluje in mi daje smisel to, da mozgam svojo mediteransko koreninico: zaradi nje sem v slovenski fiziognomiji še konstitutiven, potreben.

Kljub različnemu pristopu imam občutek, da se vendarle shajava v spoznanju, da je kategorija življenja pomembnejša in bogatejša od slehernega njenega opomenjanja. Zdi se mi, da tiči v tem tudi srž tvoje poezije.

Marko: Rasti iz tega, kar ti je dano: tudi avtentična poezija se koti le v neobgljeni, a osebni vsakdanjosti življenja. Kako splesti iz tega tkiva polnokrven, polifoničen organizem? Jaz bi o svoji poetiki, o energijah, ki jo napajajo, rekel, da se prepuščam toku intuicije: zaupam v svoje registre, da bodo vsak dih iz moje osebne usode preoblikovali v zvok, ki bo vpet v partituro tradicije in razvoja. V literaturi mi gre za to, da v njej sozveni ljudska in umetna tradicija, visoko in nizko, podzavest in pamet. To se mi zdi najbolj naravno okolje pri umetniškem spočevanju. Ekološki obzir, ki se požvižga na t.im. inovativnost. Ta se mi je od nekdaj zdela le nalepka, tržno ime, nekaj nebistvenega; saj ničesar posebno novega ne moremo izumiti, nič takega, kar je zunaj nas. Lahko le vedno znova sestavljamo svoje gradove, svoje igrače.

Seveda sestavljam oblike in stvari, ki so po moji meri, po meri mojih izkušenj in znanja, bolečin in veselja, strahov in erosa. To igranje iz sebe mi je v edino zadoščenje. Biti čimbolj normalen. Kosovel je temu imperativu rekel: preprosto in pristno. To te spet zasidra v človeško okolje, ti ustvarja dom, ki je gostoljuben tudi za vse tiste, ki te hočejo brati.

Sem vse prej kot grenivka z debelo lupino iz samopomilovanja in napuha, torej klasični hermetik. Raje sem primorska figa, ne figa na cesti, tista na drevesu, seveda! – Moje pisanje hoče biti gostoljubje. Beseda ima dva konca: enega na jeziku

(ali na peresu), drugega v ušesu, na očeh tistega, ki jo zauživa. Brez dveh polov ni električnega toka. Jezik je dinamična kategorija, poezija tudi.

Besedni ustvarjalci so nekoč nekoliko vzvišeno vihali nos glede tega stika z bralnim občinstvom: zadnji čas pa se mi zdi, da je posebno pri mlajših slovenskih ustvarjalcih vse več skrbi za nazornost, berljivost.

Prav imaš, za gostoljubje je potrebna komunikativnost, vendar ostajamo še vedno na ravni odnosa med bralcem in knjigo oz. pisano besedo, s katero je človek navadno sam. Če te prav razumem, si ti predstavljaš pesnika kot živo, dejal bi celo fizično prisotnost v prostoru. Za to je potreben dodaten čas in napor. Zadnja leta opažamo, posebno na knjižnih sejmih, da založniki vse bolj potiskajo avtorja med publiko kot nekako cirkuško redkost. Ali je to bodočnost poklicnega književnika? Ali je mogoče od tega živeti, tudi glede na to, da dober književnik ne piše deset knjig letno in se z vidika reklame kaj hitro obrabi. Kaj je torej zate živa prisotnost v prostoru?

Marko: Ne vem, če se čisto razumeva. Nikakor me ne mika in mi je tuje, da bi se kopal v množici, bil uspešnik, maziljenec, morda kar duhovni vodnik ali izganjalac hudiča. Tudi skozi svoja dela ne. Fizično pa potrebujem komunikacijsko vez, kot potapljači, s površjem, da se ne poglobim brez povratka ali izgubim v lastni podvodni votlini. V tem smislu sem se v poeziji primaknil kdaj k ljudski pesmi ali kantavtorski izkušnji – estradi. Tudi to je pripomoglo, da je kaka moja zbirka dosegla naklado 3.000 izvodov in bila v dobrem letu razprodana. Zadnji čas iščem poetično v »nepoetičnih« formah: rad bi ulovil to, kar nas vznemiri, ko smo z besedila postrgali formo in ko smo zanemarili celo metaforični pesniški »pribor«. Namesto metaforike, ki se trudi s tem, *kako* kaj avtentično zajeti, sem usmeril svoje energije v *kaj* loviti: morda mi bo uspelo bolje zajeti žuborenje življenja s popisovanjem metamorfoz v goli pripovedni obliki. Mitska pripoved o Zlatorogu, ki bo izšla v tej številki Sodobnosti, je ptič iz te krošnje.

Seveda se zaradi komunikativnosti, pa seveda lažje objave in večje možnosti, da staknem kje kak honorar, lotevam tudi česa drugega: predvsem otroških proznih besedil, ki so vsekakor komplementarna pri mojih iskanjih nove uglašenosti z občinstvom. Zaradi kruha kdaj tudi priredim »odraslo« stvar za svet otrok, kot radijsko igro za otroke, ipd. Seveda niti to v malotrnem slovenskem svetu ni dovolj: pa uredim kdaj knjigo kakemu nešolanemu avtorju, prevajam (tudi s tem sežeš literarnim postopkom pod kožo in ostriš svoj jezik, ki ni nikoli dovolj poslušno živinče).

Ko razmišljam zdaj še o tvojem zadnjem vprašanju: kaj je zame živa prisotnost v prostoru, pa seveda pomislim še na svoje javne »književniške« vloge: nekoč v upravi Društva slovenskih pisateljev, pri Slavističnem društvu v Trstu, pri Zvezi slovenskih kulturnih društev v Italiji in Slovenskem klubu. Kar nekaj energij sem investiral – poleg mentorsko animacijske zavzetosti ob svojem dvaindvajsetletnem založniškem delu, da bi bilo moje človeško okolje čim bogatejše, da bi v njem brbotala mnogoterost sveta.

Zadnji čas me je zapeljalo k Skupini 85, ki si v Trstu že deset let prizadeva, da bi se intelektualna elita slovenske in italijanske narodnosti družila in mestu prikazala kulturne prednosti večetničnega okolja. Ne vem pa, koliko bom lahko še investiral v ta skupni in širši družbeni interes: ne samo čas in zbranost, tudi sredstva je pri tem treba jemati iz lastnega žepa. Meni pa so kovanci vendarle šteti.

Literarna kritika in literarna veda nista vedno sopotnici. Kritika je za umetnika verjetno pomembnejša, saj je njegova vsakdanjost marsikdaj od nje odvisna. Veda deluje v »velikem času«, za slavo in trajanje, ki pa ne dajeta književniku kruha. Katera je zate pomembnejša?

Marko: Seveda je literarna veda za mojo pesniško ambicijo pomembnejša, tudi ker diha zrak iz širših dimenzij: časovno gleda z nadgeneracijskega vidika, kar se kritiki le redko posreči, in se kdaj pa kdaj le izmota iz tesnih nacionalnih okvirov. Vidi procese in ključne dileme nekega časa v korelaciji z drugimi časi. Bliže je razmisleku o vsakokratnem smislu ustvarjanja.

Največja avtoriteta pa so zame bralci. Zelo neobremenjeni so lahko in tako občutljivi. Rad bi bil eden od njih, ko kaj izpišem, pa ne morem. Zato rad iščem stik z njimi, če ne drugače, vsaj s kakim literarnim nastopom. Tam se poslušam z njihovimi ušesi.

Svojčas si se tudi ti ukvarjal z literarno vedo, nekaj tega znanja si tudi odkrito uporabil v pesniški zbirki, ko si napovedane retorične figure konkretiziral s svojimi verzi. Obrt je pač predznanje, na njej je mogoče graditi dalje. Ali se ti zdi, da prav vsi to obrt obvladujejo, ali pa se grejo pesnike kar tako, z nizanjem besed? Kaj pravzaprav misliš o svojih kolegih in sploh o slovenski literaturi danes?

Marko: Pošteno rečeno: zelo dolgo me je bilo kar pošteno sram, če me je kdo poklicno označil kot *pesnika*. Ko pa človek toliko investira v to obrt, se mu zdi, da je ta oznaka prav ustrezna. Kar ponosen sem sčasoma postal nanjo, čeprav kaj več od ponosa ne prinaša. Pravzaprav te zvečine med brunnim trgovstvom diskvalificira. Pa kaj!

Kot sem ti prej razložil, vidiš, da mi pesništvo ne pomeni le golega skladanja v sonetno obliko ali preoblačenje sprotne modrosti v metaforično govorico ali cingljanje z osebnimi, rodovnimi ali humanističnimi motivi in čustvi. Biti pesnik mi pomeni gledati čimbolj dosledno na svet kot pesnik. Vse forme in vse snovne predloge so temu podrejene.

Morda niti ni tako pomembno, če si na začetku pesniške poti čimbolj spontan, brezkrben: da se le najdeš! In ko ti gre zares, če te obrt »prime« (prime pa te le, če imaš nekaj talenta in nekaj zunanjih pogojev) – da potem šele prav brusiš orodje in si preskrbiš ustrezen reprodukcijski material.

– Ko si me to vprašal, pa sem se spomnil, da za mlade slovenske književnike v Trstu, med katerimi je gotovo kaj talentov, ni nikakršnih pogojev, da bi razvili svojo poklicni pogled in svojo samozavest ter si ob kolikor toliko samoumevni možnosti objavljanja brusili svojo pisavo. To me teži, ker bi ta nastop vedno novih kreativnih osebkov tudi moje pisanje določal, silil v kompetitivnost z vedno obnavljajočo se senzibilnostjo. Če mi je kaj zameriti starim pisateljskim korifejam pri nas, je tudi to, da jim je bila bolj pri srcu politična emancipacija, afirmacija, kot pa da bi se zavzeli za poklicne »pritikline« književniškega stanu: za revijo, založbo, za stike med kolegi in literarnim sosedstvom ali svetom, za spodbudo mladim. Ta minimalna preskrbljenost bi tudi našemu cehu dajala potrebno avtonomijo in težo v javnem življenju. Podcenjevali so svoj poklic in lezli na sosedov zelnik.

To se je zgodilo tudi v osrednji Sloveniji, a le za krajše obdobje in le delno – od konca osemdesetih let dalje. Tudi je to, če se zgodi okrog nacionalnega popka,

nekoliko manj usodno . . . Pa zdaj se literatura povsod v svetu in tudi na Slovenskem vrača k sebi in bralcem. Le pri nas je za nami, za mojo generacijo, pustota . . . V volčjem času fašizma pa se je na Primorskem rojevalo vsako leto(!) po deset in več književniških imen . . .

Meja v Piranskem zalivu se mi zdi ob tem izgubljanju primorske tradicije in duhovne nastave zelo efemeran problem . . .

Slovenska književnost ni ravno vesela, prej obratno, tvoja poezija pa je polna smeha in hudomušnosti, ironije in pikrosti, skratka, polna pristne življenjskosti? Kaj jo je zaznamovalo? Osebna usoda, branje, mediteransko okolje ali le občutek sreče, da sploh si?

Marko: Ne, svetloba in smeh nista dominantna v mojem delu. Sta ravnotežni element črnini. In moje »veselje« je v poeziji tako opazno, ker večina slovenskih ustvarjalcev od te dimenzije življenja omalovažujoče odstopa.

Zakaj pa imamo dve nogi, eno na levi, drugo na desni? Samo z obema je lepo s sprehajalnim korakom hoditi skozi življenje. Vsakemu vzdihu/izdihu sledi tudi vdih novih iluzij. Celina ni nikakršno kopno, če je ne obdaja morje, kristalna zgradba ostrega kamna se pokaže le ob stiku z gibko vodo. Kako lahko objokuješ človekovo bivanjsko utesnjenost, če se ob tem ne zavedaš vseh mikov in čarov sveta živih . . .

Veliko potrditev sem pri tej svoji ustvarjalni nastavi našel n.pr. pri Bahtinu in njegovem ovrednotenju človekove hemisfere od popka navzdol. Pri antropologiji. Pri moderni arheologiji, ki z interdisciplinarnostjo izrisuje življenje naših prastric: posameznikove in družbene tegobe ter radosti na daljnih civilizacijskih planetih, kjer so si vedno izumili prav tisto, kar so tisti hip najbolj potrebovali – veliko grozodejstev seveda, pa ne samo te: tudi igre in pustne dneve . . .

Če rad živim? Kljub bremenu individualizirane prištevnosti v našem svetu? Saj me velikokrat obide, in vzdihnem: ah, da bi tudi pome že prišel črn zamorec po sivem morju . . .

Nekoč so pravili, da pesnik nosi težo odgovornosti za ves svet, tudi če ga nihče ne vpraša za mnenje, še manj za pomembno odločitev. Recimo, da ne bi bil pesnik, v čem bi odkrival etiko svojega življenja in kako sebe pesnika vidiš kot subjekt etične drže?

Marko: Nekoliko me je strah in sram – a res ne vem, kaj je to etična drža, morala. Tako težko je danes tudi brez tega netiti ogenj življenja v sebi. Ljubiti sebe, vsem znakom odmiranja navkljub.

Ni to najbolj plodno razmerje s smrtjo, ki orje brazde za semena, ki smo jih odbrali v svojem mikrokozmosu?

Kaj te v tem trenutku ustvarjalno muči

Marko: Rad bi bil cel v besedi in da bi me beseda vsega prekrila. Nobene obstojnejše posode nimam, da bi v njej hranil to, kar sem dobil v dar in kar bi rad predal naprej.

S čim se ukvarjam? Pravzaprav se vse da izvesti na umetniški žanr, ki se mu pravi pravljica: s korenskim jedri *pra-*, ki mi pomeni mojo ustvarjalno sosledičnost v času; *prav-*, ki mi pomeni rad imeti sebe v sorazmerju z naravno in človeško okolico; *praviti-*, ki mi daje pravo mero o obstojnosti mojega glasu, misli in čustev; *prav-iti-*

po življenjski obli, da ostanem sebi s-podoben in z vsemi v rodu; *pravljica*- kot zgodba, ki je izraz in potrditev smisla nekega bivanja – tudi brez besed!.

Vmes pa je treba seveda poskrbeti za skorjo kruha (in izterjati cel kup honorarjev od kakega brezvestnega, »furbastega« založnika!) in za »tržno« uveljavljanje svojih poduhovljenih stvarčic.

No, trenutno me obhajajo mešani občutki, ker mi čez kak mesec pri mariborskih Obzorjih izide knjiga, sestavljena po mojem zdajšnjem občutku in iskanju poezije. Naslovil sem jo *Krompir na srcu*, s podnaslovom »pesmi z zlatim rogom«.

Vsak izid knjige je polet v neznano, tveganje, ker je vsako človeško delo tako zelo obremenjeno s težnostjo... Pa vseeno nudi vsak premik v varljivem zraku tudi božanski občutek, da z vsakim utripom kril, z vsakim dihom podeljuješ svetu življenje.

Krompir na srcu, res!

September – oktober 1995.